

„Az öregedő társadalom kihívásai” kutatás beszámolója

Információs Társadalom- és Trendkutatásért Alapítvány

Hogyan verjünk hidat az idősekhez?

Az 50 év fölöttiek kommunikációs
és kapcsolathálózatának néhány
jellemzője

Kérdőíves kutatás

Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal

A projekt a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal támogatásával valósult meg.

Tartalomjegyzék

Fogalmak, elméleti összefüggések.....	3
Eredmények	6
Az erős kötések: rokonok, barátok.....	6
A kapcsolatháló működtetése	7
Kapcsolattartás, társas tevékenységek.....	8
Az információszerzés csatornái: a család elsőbbsége	10
Segítségnyújtási háló	12
Bizalom és szégyen	15
IKT (ellátottság, használat, attitűd), beruházási hajlandóság.....	17
Tájékozódás	17
IKT eszközök a háztartásban.....	17
Beruházási hajlandóság: „a családomat támogatnám”	18
Internet? - Nekem még ingyen se kellene.....	20
Vagy ha mégis: az unoka miatt!	20
Következtetések	21

Absztrakt

Az idősök kapcsolati hálózatának elemzése csak mostanában kerül a kapcsolathálózat-elemzők és társadalmi tőke kutatók érdeklődésének homlokterébe. Újabb elemzések¹ empirikusan is bizonyították azt a mindannyiunk által jól ismert jelenséget, hogy a kor előrehaladtával mind mennyiségileg, mind minőségileg átalakul a kapcsolatháló és a különböző típusú erőforrásokhoz hálózatokon keresztül megvalósuló hozzáférés. E tanulmány szerzője a kapcsolatháló beszűkülésének, átrendeződésének az idősök hálózati társadalomba való bekapcsolódását megnehezítő következményeit vizsgálja. Megállapítja, hogy az idősök az erőforrásoktól megfosztott csoportokra jellemző szubkulturális sajátosságokat mutatnak, amennyiben zárt kapcsolati és kommunikációs hálózatuk elszigeteli őket más társadalmi csoportoktól. Az elszigeteltség, a zárt hálózati struktúra egyszerre oka és következménye annak, hogy az idősök bekapcsolódása az információs társadalomba rendkívül lassú folyamatnak bizonyul.

Fogalmak, elméleti összefüggések

E tanulmányban szándékosan nem használjuk a „társadalmi tőke” rengeteg vitával terhelt fogalmát, helyette – Angelusz Róberttel egyetértve – szerencsésebbnek tartjuk az „erőforrás” kifejezést. Ebben az értelemben erőforrás számunkra az információ, a segítségnyújtás, a bizalom is, hiszen elősegíthetik és hátráltathatják is az egyéni és társadalmi cselekvést. Ezek az erőforrások a kapcsolathálón keresztül válnak elérhetővé az egyének számára. A kapcsolathálót pedig jól jellemzik az erős és gyenge kötések, melyeket mi is célszerűnek tartottunk elkülöníteni és felhasználni, mivel más-más a funkciójuk és különböző módon hatnak az egyén és a csoport (a társadalom) információs-kommunikációs viselkedésre. A két fogalom közötti különbségeket foglalja össze az 1. tábla.

¹ Pl. Angelusz Róbert és Tardos Róbert elemzései

1. tábla: Az erős és gyenge kötések közötti különbségek

Dimenziók	<i>Erős kötés</i>	<i>Gyenge kötés</i>
Definíció	szűk család, rokonok, barátok	szomszéd, ismerős
Mennyiség	10 alatt	sok
Sűrűség	nagy: mindenki ismer mindenkit	kicsi
Multiplexitás (kapcsolódás)	nagy	kicsi
Híd szerep	kis valószínűség	nagy valószínűség
Homofília vagy heterofília	homofil (kor, iskolai végzettség)	heterofil
Integráció	mikrotársadalmi szinten	makrotársadalmi szinten
Nyelvi kód	korlátozott	kidolgozott
Cselekvés	expresszív, meg akarja őrizni, amije van	instrumentális, el akar érni valamit
Társadalmi láthatóság	bezárkózás	kinyit a világ felé
Társadalmi státusz	alacsony	magas

Forrás: Angelusz Róbert közlése, 2009. május

Ezeket a hatásokat, amelyek egyrészt az egyénre, másrészt a társadalomra vonatkoznak, Granovetter klasszikus műve alapján axiómaszerűen az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- 1) Gyenge kötések teszik lehetővé az egyén számára a komplex szerepkészletek kialakítását, és megkövetelik hordozóiktól a szellemi rugalmasság kifejlődését és fenntartását.
- 2) Erős kötések használatára serkent a fizikai közelség, a szegénység és általában a hátrányos helyzet (gazdasági bizonytalanság). Ennek hatására zárt kommunikációs háló jön létre, amely megakadályozza bármilyen segítő program sikerét: a szegénység (erőforráshiány) önfenntartóvá válik.
- 3) „A kultúra gyakorlása feltételezi a motivációkat és főként a kulturális témák használóival való azonosulást. Így az értékek, normák, viselkedések és tárgyak csak annyiban alkotnak egy szubkultúrát, amennyiben az egyének egy olyan közösség

részének látják magukat, amelynek tagjai különleges jelentéseket tulajdonítanak ezen objektumoknak.”

- 4) Ha a központi egységek újító készségét megbéklyózzák az áthagyományozott szellemi érdekek és perspektívák, akkor az új eszméknek a hálózat peremeiről kell származniuk.
- 5) A gyenge és erős kötések közötti munkamegosztásban a gyenge kötés a híd, amelyen keresztül az újítás átjut a társadalmi csoportok határán, míg a döntéshozást főleg a minden egyes csoportban meglévő erős kötések hálózata befolyásolja.
- 6) A gyenge kötések információval és olyan eszközökkel látják el az egyéneket, amelyek saját társadalmi köreikben nem állnak rendelkezésre, ám az erős kötések nagyobb mértékben motiválják a segítségnyújtást és általában könnyebben elérhetőek.
- 7) A gyenge kötések nélküli társadalmi rendszerek széttöredezetté és inkohereussé válnak, az új eszmék lassan fognak terjedni, a tudományos törekvések háttérbe kerülnek, és a kor, az etnikum, a földrajzi helyzet vagy más jellemzők alapján elkülönült alcsoportok nehezen fogják megtalálni a modus vivendit. (Granovetter 1991: 386)

Tanulmányunkban az adatok elemzése alapján a következő kutatási kérdéseket igyekszünk megválaszolni: Alkotnak-e az idősök csoportot, szubkultúrát szociológiai értelemben? Szegmentálhatjuk-e őket a társas aktivitás mennyiségi és minőségi jellemzői alapján? Milyen a kommunikációs hálózatuk (zárt vagy nyitott) és ennek mi a következménye? Milyen információviselkedést várhatunk ilyen kommunikációs helyzetben? Hogyan jut el hozzájuk bármilyen innováció (hírként és tényleges eszközként)? Képes-e a családi, erős kötés helyettesíteni az ismerősök által képviselt gyenge kötések? Értelmezhető-e a hálózat „pereme”? A zárt kapcsolatháló vajon oka vagy következménye az IKT elutasításának?

Az 50 év feletti magyar lakosság társas kapcsolataira, infokommunikációs eszközökkel kapcsolatos attitűdjére és befektetési hajlandóságára vonatkozó kérdőíves felmérést a TÁRKI végezte el 2009 májusában és júniusában. A minta az 50 és 75 év közöttiek korosztályában nemre, korra, iskolai végzettségre, régióra és településtípusra nézve egyaránt reprezentatív, elemszáma 1003 fő.

Eredmények

Az erős kötések: rokonok, barátok

A közeli rokonok számának mediánja 10 fő.² A megkérdezettek 28%-ának 0-5 rokona van (a közeli rokonnal egyáltalán nem rendelkezők aránya elenyésző: mindössze hárman jelezték, hogy egy rokonuk sincs), 35%-uk 5-10, 13%-uk 11-15, 24%-uk pedig 16 vagy több rokonnal rendelkezik. A kérdezettek megközelítőleg kétharmadának legfeljebb 10 közeli rokona van.

1. ábra: Rokonok számának kategóriák szerinti megoszlása

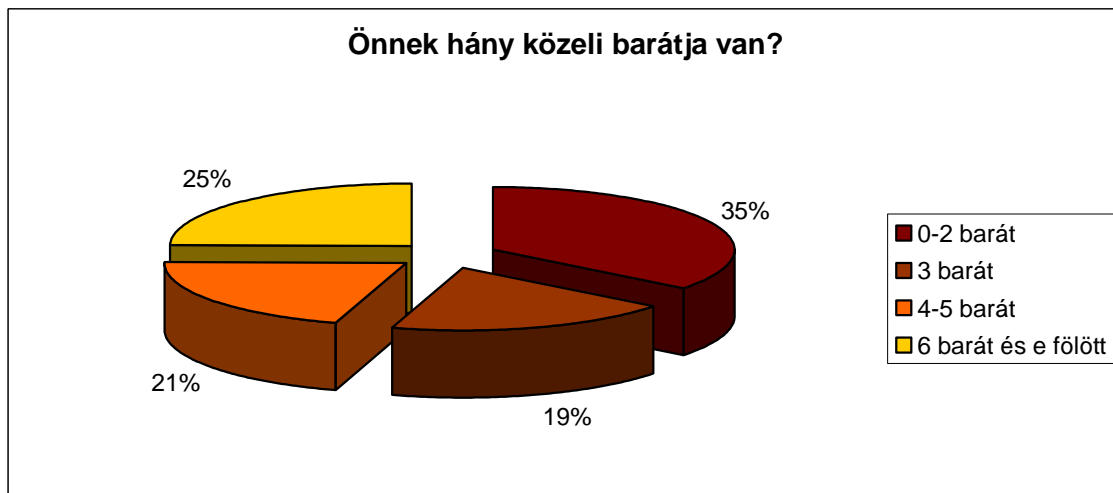

A barátok száma ennél jóval kevesebb, itt a medián mindössze 3 fő. Legfeljebb két barátot tudhat magáénak a kérdezettek mintegy 35%-a (ezen belül a baráttal egyáltalán nem rendelkezők aránya 10%), 3 barátja van további 19%-uknak, 21%-uk rendelkezik 4-5 baráttal, 25%-uk pedig 6 vagy több barátot jelölt meg. A kérdezettek többsége (54%) legfeljebb 3 közeli baráttal rendelkezik. Célcsoportunk kapcsolathálójának alapjellemzője, hogy tagjainak átlagosan kétszer annyi rokonuk, mint barátjuk van.³

² A medián az a középső érték, amely alatt és fölött ugyanannyi elem található egy nagyság szerint rendezett sorban. Azért nem átlagokkal számoltunk, mert nagyon magas a szórás, így az átlagok félrevezetőek lennének.

³ Rokonok száma osztva a barátok számával, a medián értéke 2,3.

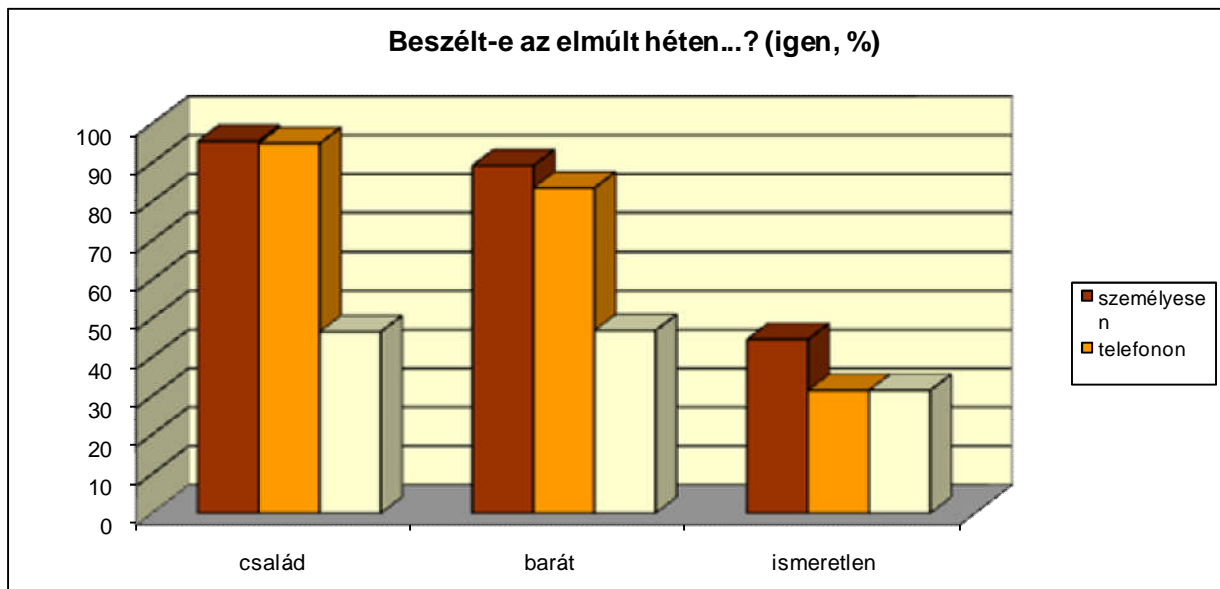
2. ábra: Barátok számának kategóriák szerinti megoszlása

A kapcsolatháló működtetése

A kapcsolatháló fenntartása és működtetése az erőforrásokhoz való hozzáférés egyik eszköze. A fókuszcsoportos beszélgetések tanulságai alapján megfogalmazódott bennünk az a hipotézis, hogy a kapcsolat minősége (intimitásának foka) és a használt csatorna között feltételezhetően korreláció van. Ezt az egyik fókuszcsoport résztvevő nagyon szemléletesen így fogalmazta meg: „Távolinak email, közelebbinek sms, még közelebb mobil, aki nagyon fontos azzal személyesen.” Ez alapján azt vártuk, hogy azok esetén, akik használnak internetet is, minél közelebbi egy hozzátartozó, annál jellemzőbb lesz a személyes kontaktus (konkrétan: családtaggal személyes, barátal inkább telefonos, távoli ismerőssel, ismeretlennel inkább internetes kapcsolattartást feltételeztünk). A válaszok tanúsága szerint a megkérdezettek 95%-a találkozott személyesen családtagjával, rokonával az elmúlt héten, míg barátjával vagy ismerősével 89%-uk, általa addig ismeretlen emberrel azonban már csak 45%-uk került személyes kapcsolatba. Telefonon a családtaggal, rokonokkal szintén 95%-uk, míg barátokkal vagy ismerősökkel 83%-uk beszélt, korábban ismeretlenekkel pedig 31%-uk került így kapcsolatba. Az internetes kapcsolattartás kevésbé elterjedt: családtagjaival és barátaival 46-47%-uk érintkezett így, idegenek esetében ez az arány pedig 31%. *Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az intimitás foka szerint nem különülnek el a kommunikációs módok: a közeli hozzátartozókkal a leggyakoribb a kontaktus minden csatornán. Ha a kommunikációs csatornákat vetjük össze, szintén azt találjuk, hogy nincs funkcionális elkülönülés: a kapcsolat intimitásának fokától függetlenül a leggyakoribb a személyes kontaktus, ennél valamivel ritkább a telefonos és sokkal ritkább az interneten keresztüli kommunikáció.*

3. ábra: Kommunikációs csatornák használata az intimitás foka szerint

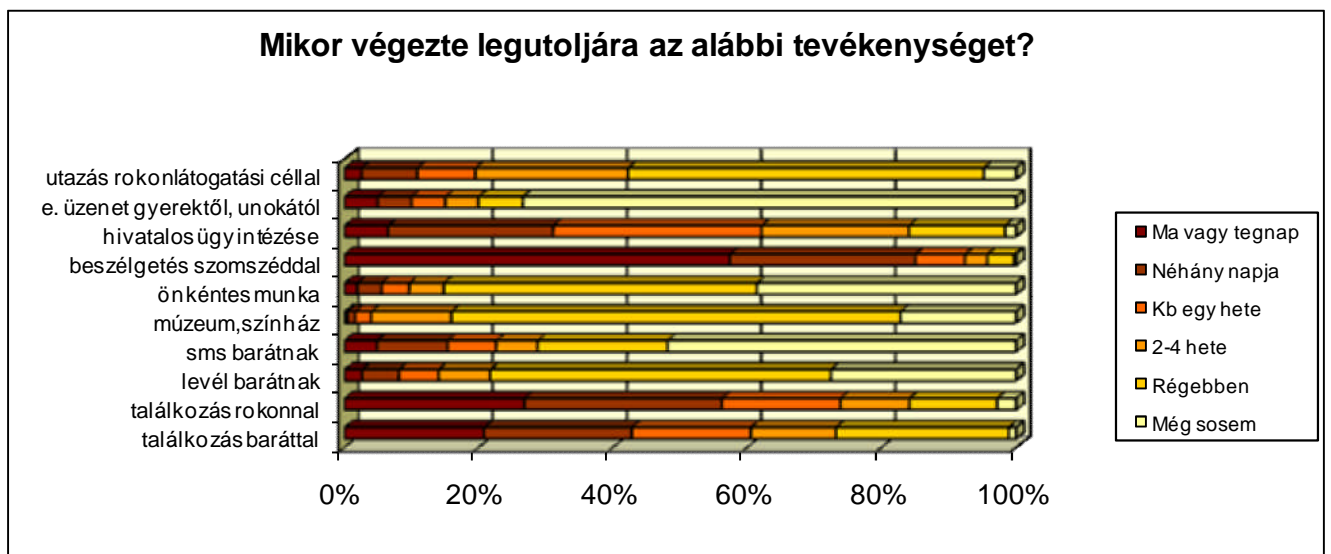
Kapcsolattartás, társas tevékenységek

A következőkben különböző társas tevékenységek végzésének gyakoriságát elemezzük. Az adatok azt mutatják, hogy a végzett társas tevékenység gyakoriságát legerősebben a tevékenység közgazdaságtani értelemben vett költségessége határozza meg. Más szóval: minél többet kell utazni, pénzt és időt ráfordítani, intellektuálisan felkészülni valamely tevékenységre, annál ritkábban végzik az idősök. A leggyakoribb társas tevékenységük egyértelműen a szomszédokkal való beszélgetés, ezt a kérdezettek több mint 80%-a néhány naponta megteszi. A második leggyakoribb a rokonokkal való találkozás (56%-uk esetében néhány napja történt, hogy rokona meglátogatta), de ettől nem sokkal marad el a barátokkal való találkozás sem. A helyváltoztatással, utazással járó tevékenységek jóval ritkábbak, ezek közül a hivatalos ügyek intézése a leggyakoribb (a kérdezettek 25%-a foglalkozott ezzel a felmérést megelőző napokban), itt nyilván elég erős motiváló erő a kényszer. A másik oldalon a ritkán végzett tevékenységek közé tartozik a színház-, múzeum- és könyvtárlátogatás, az önkéntes munka és a családtagoktól (gyerekektől, unokáktól) érkező elektronikus üzenetek fogadása – ezek mind magas, elsősorban szellemi aktivitási szintet feltételeznek.

Akad egy tevékenység, amely a költségelemzés szempontjából „kilóg a sorból”, nevezetesen az SMS-küldés. SMS-t küldeni olcsó és gyors módja a kommunikációnak, ugyanakkor vegyük figyelembe, hogy a legtöbb készülék nem idősbárát (kicsi gombok, kisméretű kijelző), s így

nehezen kezelhető az idősek számára. Másrészt feltételezhető egy bonyolultabb összefüggés is az idősek SMS-t kerülő kommunikációs viselkedése mögött. Ha belegondolunk, hogy mi magunk mikor küldünk SMS-t (például a másik fél nem tud telefonon beszélni, de fontos lenne egy információt eljuttatni hozzá), akkor nem nehéz rájönni, hogy ez a sürgős információküldés az idősek mindennapjainak nem része, nincs rá szükségük. Ha valamit nem tudnak elmondani, mert a másik nem veszi fel a telefont, ráér később is. Más az időhöz való viszony idős korban, feltehetőleg ez nyilvánul meg az eszközhasználatban is.

4. ábra: Társas aktivitás időbeli gyakoriság szerint

Az adatok könnyebb kezelhetősége érdekében a társas aktivitásra vonatkozó változókat aggregálva létrehoztunk 3 klasztert (2. tábla). A tevékenységek végzésének gyakorisága szerint megkülönböztettük a magas szintű társas aktivitással jellemezhető személyeket (akik gyakran végzik a felsorolt tevékenységeket), a közepesen aktívakat és a passzívokat. *A klaszterek jól mutatják, hogy a megkérdezettek közel 70%-át a társas tevékenységekben passzívak alkotják.*

2. tábla: Társas aktivitás klaszterek

Klaszterek	Átlag	N	%
Magas társas aktivitás	2,7	182	18,9
Közepes szintű	3,5	117	12,2

társas aktivitás

Társas passzivitás 4,0 659 68,8

Megjegyzés: minél alacsonyabb az átlag, annál gyakoribb az aktivitás.

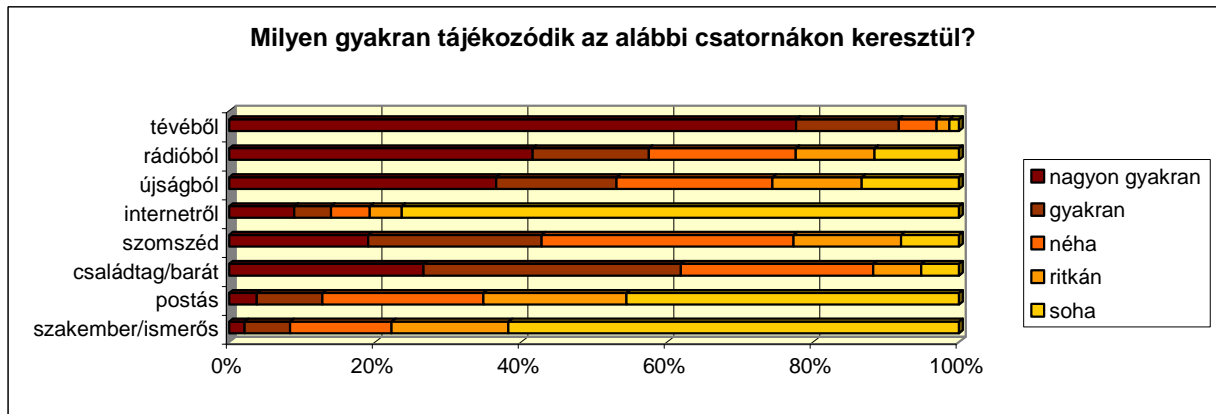
A társas passzivitás aránya a vizsgált korcsoportban tehát rendkívül magas. Összehasonlításként: a szellemileg passzívak aránya csupán 31,6% (vö. Gyarmati Andrea: Az aktivitás szerepe az IKT időskori felhasználásában). Mint ahogy azt az idézett tanulmányban bemutattuk, a fizikai, a szellemi és a társas aktivitás statisztikailag összefügg egymással és erősen hat az IKT elfogadottságára is. Mindezek alapján ajánlásként megfogalmazható, hogy *a célok meghatározása során stratégiai szinten is érdemes lenne az idősek társas aktivitásának növelését prioritásként kezelni.* Az idősek társas aktivitásának növelése az áttételeken keresztül az egészségügytől a foglalkoztatáspolitikán át a civil részvételig minden közpolitikai területre rendkívül pozitív hatással lehet, és nem elhanyagolható mértékben javítja az idősek életminőségét is.

Az információszerzés csatornái: a család elsőbbsége

A továbbiakban arra keressük a választ, hogy az idősek hogyan használják információs csatornaként a kapcsolataikat. Ahogy az 5. ábrából leolvasható, a célcsoport tagjai elsősorban a tévéből, családtagjaiktól, a rádióból és az újságokból tájékozódnak. A gyenge kötések (internet,⁴ postás, szakemberek, ismerősök) jelentősége az információhoz jutásban általában véve elhanyagolható: soha nem tájékozódik szakembertől vagy ismerőstől a kérdezettek 61%-a, míg a postás esetében ez a 45%-ukról, az internet tekintetében 75%-ukról mondható el. Nem nehéz belátni, hogy az erős személyes kapcsolatokon keresztül történő, valamint az egyirányú médiának a szerkesztők és műsorkészítők által szűrt információiból való tájékozódás zárt láncú, belterjes kommunikációt eredményez. *Az idősek kommunikációs hálóit jogosan nevezhetjük tehát a granovetteri értelmében zártnak, az így létrejövő kommunikációs gyakorlatot pedig intenzívnek, introvertátnak.*

⁴ Az internet – szemben a többi médiával – gyenge kötésként funkcionál, nyílt és sokrétű kommunikációs gyakorlatot tesz lehetővé, alacsony integrációs szint mellett.

5. ábra: A általános tájékozódás csatornáit

A kommunikációs háló egyszerűbb kezelhetősége érdekében két „főkomponensbe” aggregáltuk a változók értékeit. Azt vártuk, hogy ilyen módon sikerül majd elkülönítenünk egymástól az „inkább zárt” és az „inkább nyílt” információs láncokkal jellemezhető személyeket, de a létrejött főkomponensek nem igazolták várakozásainkat. Az első főkomponensbe azokat sikerült tömörítenünk, akik elsősorban személyes kapcsolataikat (a családot, barátaikat és ismerőseiket) veszik igénybe tájékozódáshoz, a másikba pedig azokat, akik a médiára (ezen belül is a rádióra és az újságokra) támaszkodnak. A főkomponenseket alkotó változók közül két változót kihagytunk a végső struktúrából: a televíziót és az internetet. (Az előbbit azért, mert televíziót mindenki néz, az utóbbit pedig azért, mert az internetet nagyon kevesen használják.) A személyes kapcsolatokat, mint tájékozási csatornát tömörítő főkomponensben a megmaradt információ 52%-ot tett ki, míg a médiát tömörítő főkomponens 63%-ot őrzött meg. A személyes kapcsolatokon, illetve a médián keresztül történő tájékozódást a magyarázó hierarchikus ANOVA modellekbe bevonva azt találtuk, hogy a hagyományos magyarázó változók (nem, kor, iskolai végzettség, településtípus, együtt élők száma) csődöt mondtak, ezzel szemben a szellemi aktivitást mérő változónk szignifikáns összefüggést mutatott. A szellemileg aktívak nagyjából kétszer olyan gyakran használják a médiát tájékozódásra, mint a személyes kapcsolatokat. Ugyanez az arány jellemző a közepesen aktívoknak nevezett csoportra is, azzal a különbséggel, hogy ők nagyobb mértékben használják mind a médiát, mind a személyes kapcsolatokat tájékozódásra, mint a szellemileg aktívok (azaz az átlagok magasabbak, de a média használata kétszer gyakoribb, mint a személyes kapcsolatoké). Ezzel szemben a legnagyobb csoportot alkotó szellemileg passzívok szinte egyáltalán nem használják tájékozódásra a médiát (ne felejtjük el: a rádióról és a sajtóról van szó), de a személyes tájékozódás is körükben a legalacsonyabb mértékű.

3. tábla: Tájékoztató csatornák és szellemi aktivitás

<i>Aktivitás klaszterek</i>	<i>Személyes tájékozódás</i>	<i>Média (újság, rádió)</i>	<i>N</i>
	<i>Főkomponens szkór</i>	<i>Főkomponens szkór</i>	
Szellemileg aktív	0,14	0,28	277
Közepesen aktív	0,26	0,40	315
Szellemileg passzív	-0,45	-0,75	391

Ez az eredmény azért meglepő, mert logikusnak tűnt egy olyan feltételezés, hogy minél aktívabb valaki szellemileg, annál gyakrabban tájékozódik a különböző információs csatornákon keresztül. Ezzel szemben az adatok azt mutatták, hogy a leginkább kiegyensúlyozott kommunikációs gyakorlattal az általunk közepesen aktívnak nevezett csoport bizonyult. Az ő köztes helyzetükből logikailag következne egyfajta híd vagy összekötő szerep a két másik csoport felé, azonban ennek az alátámasztásához további kutatásokra lenne szükség.

Segítségnyújtási háló

A segítségnyújtás, a szívességek és elvárások esetében ugyanolyan, a cselekvést elősegítő erőforrásról, előnyről van szó, mint a fent elemzett információ esetében. A segítségnyújtási hálóról három változó adatai alapján alkothatunk képet. Először is rákérdeztünk arra, hogy mindennapi, szokásos tevékenységek végzésében kitől várhatnak a kérdezettek segítséget, és ezt szokták-e viszonzni, majd ezt kiterjesztettük extrém helyzetekre is.

Az első kérdéssorban tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy az általunk felsorolt, a mindennapi életben fontosnak tartott tevékenységekben a megkérdezett idős emberek kitől, milyen szerepet betöltő személytől remélhetnek segítséget. Általában minden tevékenység esetében a család szerepe a legfontosabb, ezen belül is kiemelkedő a mindennapi tevékenységekben való segítség elvárása (90%). Inkább csak azokban a tevékenységekben esik vissza – de itt is csak kis mértékben – a család szerepe, ahol szaktudásra van szükség (műszaki cikkek beállítása, kisebb javítások a háztartásban). A második leggyakoribb segítő funkciót a barátok, szomszédok töltik be: tőlük a kérdezettek leginkább a bevásárlásban és receptek kiváltásában várnak segítséget. A mindennapi tevékenységekben való segítség, mint láttuk, a család felségterülete. Ismerősöktől átlagosan a kérdezettek 6%-a vár

segítséget, főként szaktudást igénylő probléma esetében (javítások, készülékek beállítása), de ugyanez jellemző a szakemberektől elvárt segítségre is (az ismerősök főként a szakemberek közül kerülnek ki). A postásnak és az orvosnak sincs kitüntetett szerepe a segítségnyújtási hálóban: tőlük, illetve a nem pontosított „valaki mástól” elenyésző számban és mértékben várnak segítséget a kérdeztettek. *A segítségnyújtási hálóban is szinte kizárólagos az erős kötések szerepe.*

4. tábla: Ha szüksége lenne rá, kitől kaphatna segítséget (%)

tevékenység	családtól	barát/szomszéd	ismerős	postás, orvos	más szakember	valaki mástól
bevásárlás, receptek	87,9	31,4	7,9	0,4	1,1	0,8
csekkek befizetése	86,5	26,9	5,4	1,6	0,8	0,7
főzés	86,4	18,0	3,1	0	1,6	1,8
hivatalos ügyek intézése	88,5	20,2	5,9	0,7	1,9	0,7
mindennapi tevékenységek	90,0	13,0	2,2	0,2	2,4	0,7
utazás, közlekedés	87,6	24,9	6,7	0,1	1,6	1,0
műszaki cikk beállítása	81,4	25,1	10,4	0,3	16,6	1,3
javítások a háztartásban	76,7	25,4	11,8	0,2	23,6	1,2
magánéleti probléma	83,0	23,6	4,0	0,9	4,0	1,8
<i>átlag</i>	<i>85,3</i>	<i>23,2</i>	<i>6,4</i>	<i>0,5</i>	<i>6,0</i>	<i>1,1</i>

Megjegyzés: A táblázat az igen válaszok megoszlását mutatja minden egyes szerepnél. Több válasz is megjelölhető volt.

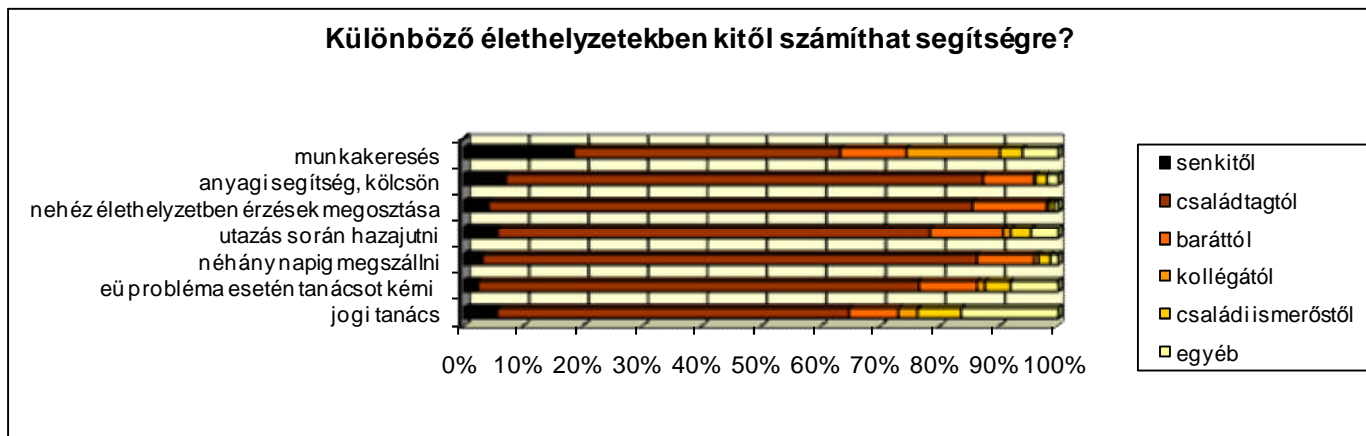
A segítségnyújtás viszonzásáról annyit állapíthatunk meg, hogy a szomszédoknak, családnak való segítség a leggyakoribb tevékenység a vizsgált korosztály aktivitási mintázatában: 79%-uk segít rendszeresen a szűkebb környezetének (vö. 2. ábra). *A családok, szomszédok egymásra utaltsága, szolidaritása tehát nagyon erős, az idős emberek közvetlen környezetében magas az integráció foka.*

A különböző, mindennapi élethelyzetekben jellemző fenti képet némileg árnyalja, hogy extrémebb szituációkban kihez fordulnak a megkérdezettek. Erre a következő kérdéseink vonatkoztak:

- Ha munkát keresne, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha anyagi nehézségek esetén kisebb áthidaló kölcsönre lenne szüksége, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha nehéz élethelyzetben meg akarja osztani érzéseit valakivel, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha otthonától távol elromlik az autója vagy utazás során nem tud hazajutni, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha beázás miatt néhány napig máshol kényszerül aludni, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha egészségügyi probléma esetén tanácsot kérne, orvost ajánlani, kitől várhatna leginkább segítséget?
- Ha vitás jogi ügye van, ügyvédre, jogi tanácsra van szüksége, kitől várhatna leginkább segítséget?

Átlagosan a legtöbb helyzetben a kérdezettek közül a legtöbben a családra támaszkodhatnak (70%), ez után következnek a barátok (átlag: 10%), a harmadik leggyakoribb válasz: „senkitől” (7%), a negyedik az „egyéb” kategória (6%) majd a sor végén következik holtversenyben a „családi ismerős” és a „(volt) kolléga” (3-3%). Az átlagtól való eltéréseket nézve kiderül, hogy a családtagok szerepe kiemelkedően fontos a „beázás esetén megszállni” szituációban (83%) és az érzelmi támogatásban (81%), míg jóval kevésbé fontos a munkakeresésben (45%) és a jogi tanácskérésben (59%). A barátokat a legtöbben az érzelmi támogatásnál (12%) és az utazás során adódó problémák szituációjában (12%) jelölték meg elsődleges segítségnyújtóként. Jelenlegi vagy korábbi kollégáktól főként munkakeresésben várnak segítséget (16%). Családi ismerősöktől a kérdezettek 7%-a vár jogi tanácsadást, s az „egyéb” kategóriába eső személyektől szintén főként a jogi kérdésekben várnak segítséget (16%). A „senkitől” opciót a munkakeresés esetében választották sokan: a kérdezettek nagyjából ötöde (19%) adta ezt a választ. Ez az utóbbi adat ráerősít a granovetteri elmélet egyik elemére: a munkakeresést is magában foglaló társadalmi mobilitásban elsődleges a gyenge kötések (*linking* és *bridging* típusú) kötések szerepe, amelyek – mint láttuk – az időseknél gyakorlatilag hiányoznak.

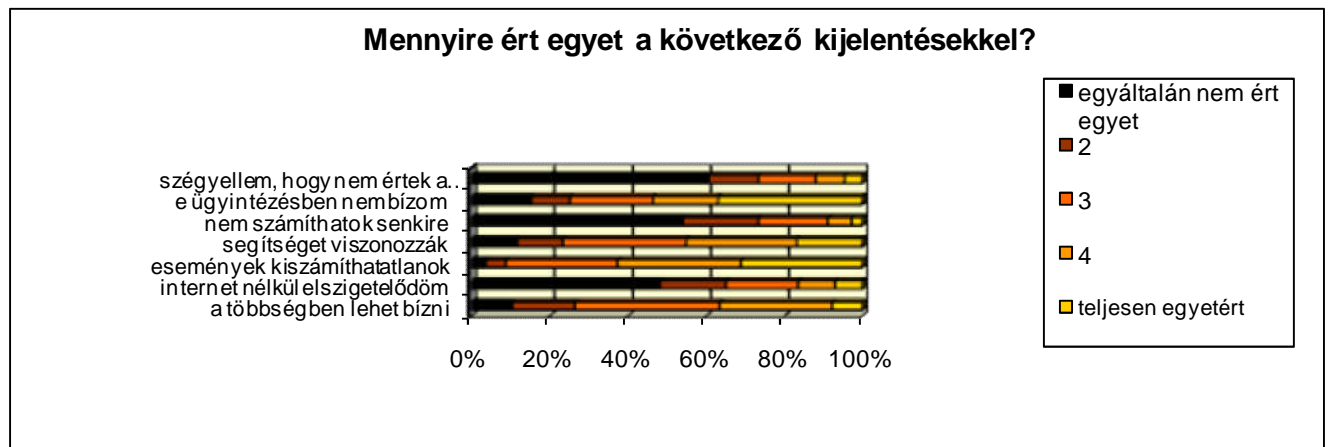
6. ábra: Különböző élethelyzetekben várt segítség

Bizalom és szégyen

A bizalom szintén a társas viszonyainkban gyökerező erőforrás: kutatások (Putnam 2000, Fukuyama 1995) bizonyítják, hogy minél magasabb a bizalom szintje egy társadalomban, annál nagyobb a jólét, fejlettebb a gazdaság, az emberek pszichésen egészségesebbek, magasabb a termékenység, stb. (Szántó 2006). Ezért, és mert feltevésünk szerint az internethasználatnak is az egyik kulcstényezőjéről van szó, a bizalom számunkra is kitüntetett jelentőséggel bír. Az adatok azt mutatják, hogy az idősek az elektronikus ügyintézésben általában nem bíznak, és sokan gondolják úgy, hogy az emberek életében történő események egyre kevésbé kontrollálhatók. A nem használathoz kapcsolódó szégyen a többségre nem jellemző.

7. ábra: Bizalom, szégyen, IKT

Az itt felsorolt változókból a korrelációk alapján két „főkomponenst” sikerült létrehozni. Az egyiket *bizalom-faktornak* neveztük, és a következő kijelentésekkel való egyetértést soroltuk ide: „az emberek többségében meg lehet bízni”, „ha segítek valakinek, viszonzásra számíthatok”, és „ha valamilyen gondom adódik, számíthatok másokra” (ez utóbbi a „nem számíthatok senkire” válaszlehetőség inverze). Az aggregált változó által megőrzött információtartalom 39%, ami még elfogadható, a faktor szórok mediánja +0,08. A másik főkomponenst *szégyen-faktornak* neveztük el és az alábbi kijelentéseket, mint változókat vontuk be ide: „szégyellem, hogy nem értek a számítógéphez, internethez”; „azzal, hogy nem használom az IKT eszközöket, elszigetelődöm”, és „a közeli hozzátartozók már mind használják az internetet, számítógépet”. Itt a megőrzött információtartalom már 48%.

A szégyen-faktor és a bizalom-faktor között nincs statisztikai összefüggés, az egyik nem magyarázza a másikat, azaz pl. nem igaz az, hogy minél magasabb a bizalom szintje, annál alacsonyabb a szégyen és fordítva. Magyarázó modellbe bevonva a bizalom faktort azt találtuk, hogy a bizalom magas szintjét három változó magyarázza szignifikánsan: a rokonok száma (a bizalom-faktor értéke 6 rokon fölött lesz pozitív), a barátok száma (itt pedig a pozitív küszöb 5 fő), és a magányosság mértéke (minél kevésbé érzi magát valaki magányosnak, annál magasabb nála a bizalom szintje). Az ANOVA modell szignifikáns, bár a megmagyarázott hányad kevés. A béták alapján a magányosság érzése bírt a legerősebb magyarázó erővel (0,13), a legkisebbel pedig a rokonok száma (0,1), de nem jelentős a különbség. A három magyarázó változó között – rendkívül meglepő módon: sem kettesével, sem összesen – nincs szignifikáns összefüggés, azaz mind a rokonok száma, mind a barátok száma, mind pedig a magányosság szintje önálló, a többi változótól független magyarázó erővel bír a bizalom szintjére. A szégyen-faktort ugyanezzel az eljárással elemezve azt találtuk, hogy az értéke általában alacsony (faktor szkór mediánja -0,23), de annál magasabb, minél magányosabbnak érzi magát a kérdezett, illetve minél magasabb az iskolai végzettsége (csupán ennek a két változónak volt szignifikáns magyarázó ereje).

A magas fokú bizalom és a csekély szégyenérzet két dologra utal: egyrészt a közvetlen környezetbe való magas szintű integrálódásra, beágyazottságra, másrészt arra, hogy ennek a közvetlen környezetnek egyáltalán nem tartozik a csoportnormái közé az IKT-használat elvárása (ez utóbbi az életkortól független, a magas iskolai végzettségűek csoportjában érzékelhető elvárás).

IKT (ellátottság, használat, attitűd), beruházási hajlandóság

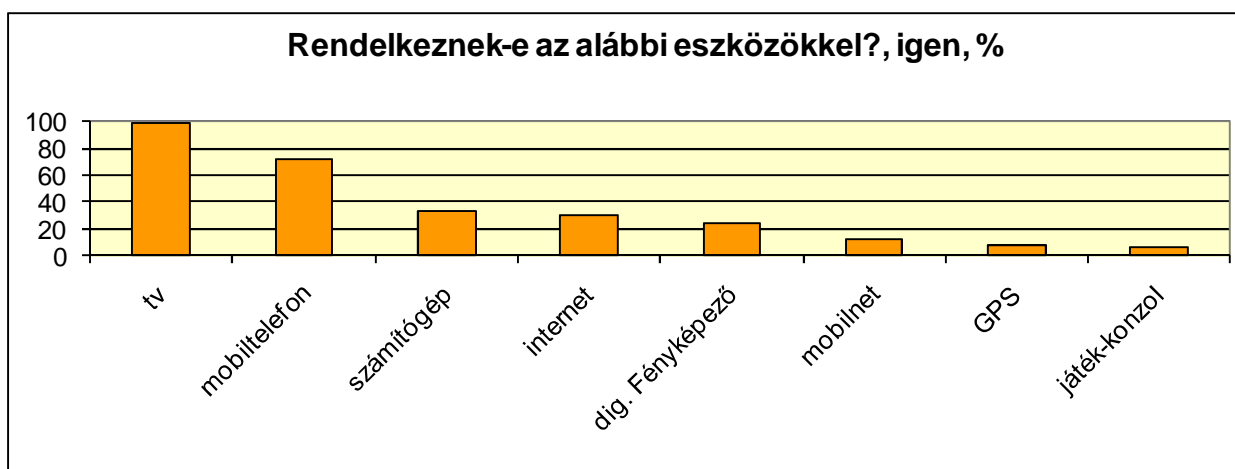
Tájékozódás

Az internet előnyeiről és hátrányairól különböző csatornákon keresztül tájékozódnak a megkérdezettek. Az előnyeiről nagyrészt a családon keresztül (45%-ban említették a kérdezettek a családot első helyen), míg a káros hatásairól a televízión, rádión keresztül kapnak információt (34%). Ez a tájékozódási stratégia eltér a fent elemzett általános informálódási stratégiától, ahol egyértelműen a médiáé volt a vezető szerep. Mint korábban is jeleztük, *a magas fokú integráció, az erős kötések és a zárt kommunikációs háló természetüknél fogva szűrő szerepet töltenek be az internetről, illetve bármilyen technikai és kulturális innovációról való tájékozódásban. Nem segítik elő az innováció terjedését, csupán segítik egy már meghozott döntés (pl. az egy új technikai eszköz kipróbálása) kivitelezését.* Az offline médiával kapcsolatban hasonló következtetést vonhatunk le. A tévének és a rádióknak ugyanúgy szűrő szerepe van az internettel kapcsolatban, mint a családnak, csak éppen negatív irányban (emiat tapasztaltuk azt a fókuszcsoporthoz is, hogy az idősek kizárólag a televízióból és a rádióból értesültek az internet káros hatásairól).

IKT eszközök a háztartásban

A jelenlegi eszköz-ellátottságról azt mondhatjuk, hogy televízió minden háztartásban van, mobiltelefonnal a kérdezettek kétharmada rendelkezik, számítógépe és internet-hozzáférése azonban már csak minden negyedik személynek van közülük. Ez utóbbiak 12%-a mobil internetet használ. Magas a GPS-szel rendelkezők aránya: 8%.

8. ábra: IKT eszközökkel való ellátottság

Az eszközök havi díja

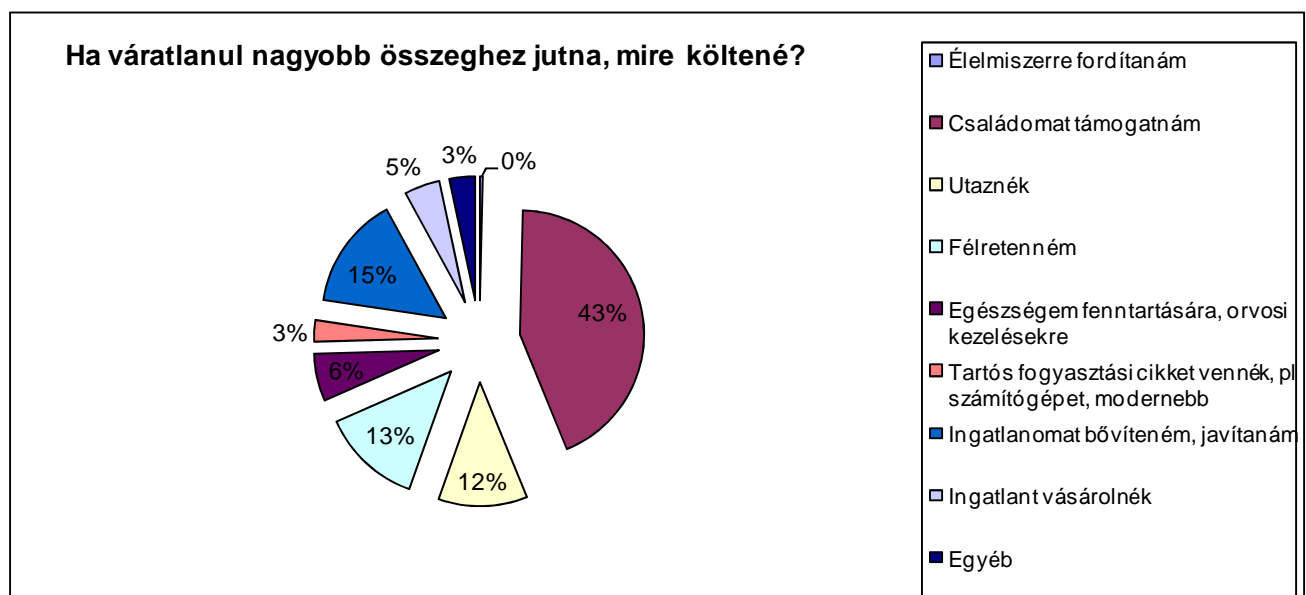
Mobiltelefonra a kérdezettek 25%-a nem költ (nekik nincs is mobiltelefonjuk, tehát nem igaz az a hipotézis, hogy valaki más fizetné a mobiltelefon-számlát az idősek helyett), tv-előfizetése 23%-nak nincs (bár TV-je 98%-nak van), vezetékes telefonra 35%, internet-előfizetésre pedig 70% nem költ. Akinek van mobilja, az átlagosan havonta 3800 forintot költ rá, a televízió-előfizetés díja körükben átlagosan 3600 forint. A vezetékes telefon átlagosan 4400 forintba kerül havonta, az internet-előfizetéssel rendelkezők (a válaszadók kb. 30%-a) pedig átlagosan 4800 forintot költenek az eszköz fenntartására.

Beruházási hajlandóság: „a családomat támogatnám”

Az adatok alapján nem beszélhetünk az idősek IKT eszközökbe való beruházási hajlandóságáról. A kérdezettek döntő többsége (82%) semmilyen eszközt nem kívánja egy éven belül lecserélni. A fennmaradó 17%-uk nagy része főként a mobiltelefonját (74%), illetve a televízióját (68%) cserélné le szívesen. Mindössze 20-30 fő cserélné újra a számítógépét és az internet-előfizetését. Az ezekre az eszközökre szánt összegek mediánja 35 ezer Ft, vagyis a beruházást tervezők fele költene ez alatti, fele pedig e fölötti összeget. Semmiképp sem állíthatjuk azonban, hogy a beruházási hajlandóság pénz kérdése lenne, mivel még az sem ösztönözné az 50 év felettieket az IKT eszközök beszerzésére, ha váratlanul

nagyobb összeghez jutnának. Ebben az esetben a kérdezettek 3%-a költené csupán tartós fogyasztási cikkekre. A többség a családját támogatná (43%), de sokan (összesen 20%) vennének ingatlant is vagy bővítenék a meglévő ingatlanjukat, ami közvetve szintén a család támogatásának számít. Saját magukra kevesen költenének a korosztály tagjai közül (utazás, egészség: 18%). 13%-uk tenné félre az összeget, 3%-uk pedig egyéb, általunk nem említett célra költené. A vizsgált korcsoportra, úgy tűnik, egyáltalán nem jellemzőek a mindennapi megélhetési gondok. Az újabb jövedelemvizsgálatok is azt bizonyítják, hogy ebben a korcsoportban a legkisebb mértékű az egyenlőtlenség és a szegénység,⁵ s erre a jelenlegi vizsgálat is ráerősít: mindössze 3 fő (0,3%) nyilatkozott úgy, hogy a váratlanul kapott nagyobb összeget élelmiszerekre költené.

9. ábra: Egy nagyobb összeg elköltésének célja

Hogy miért tartják a legfőbb, leginkább preferált pénzköltési módnak a család támogatását, annak feltehetőleg a korosztály egészére érvényes szocializációs okai vannak, ugyanakkor ebből (és a korábbiakban a zárt kommunikációs hálózatokról elmondottakból) levonhatunk bizonyos következtetéseket. A korosztály bármilyen beruházást (IKT eszközökbe vagy más, önmaguk számára hasznos célra) csak a család szűrőjén, jóváhagyásán keresztül hajlamos megvalósítani, a család tudja csak legitimálni, normává tenni az idős emberek számára bármilyen eszköz birtoklását vagy új célok kitűzését, ideértve az IKT eszközök beszerzését és

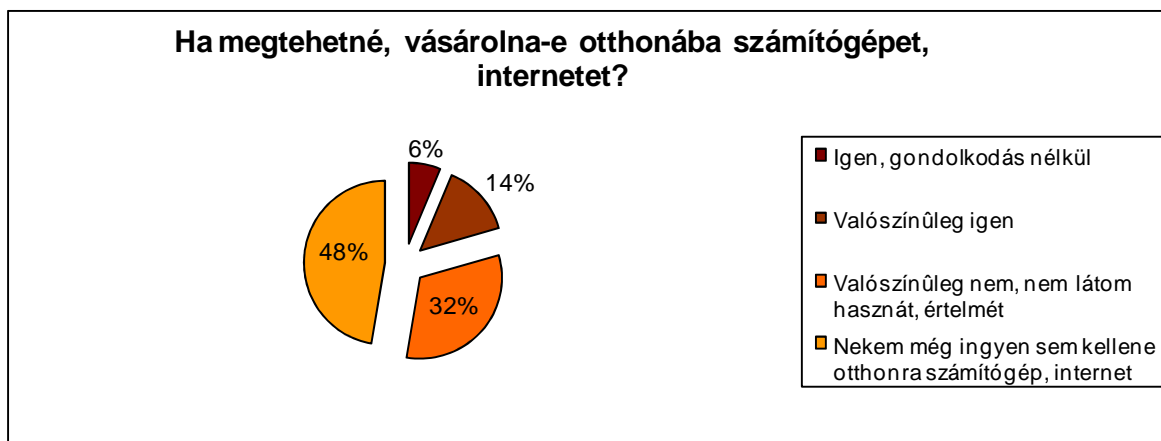
⁵ Itt a Társadalmi Riport 2006-os kötetének (szerk. Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György) két tanulmányára érdemes hivatkozni: Tóth István György: „Jövedelemeloszlás 1987 és 2005 között”, és Gábos András – Szívós Péter: „A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon.”

ezek használatát is. Ajánlasként megfogalmazható, hogy az idős emberek számára fejlesztett eszközöknek valójában a család egésze számára kell készülniük; maguk az idős emberek egyelőre nem kezelhetők a családjukból kiszakított, önálló IKT-beruházási döntéshozókként.

Internet? - Nekem még ingyen se kellene...

Külön kiemelve a számítógépet és internetet, a fentiek ismeretében már nem meglepőek a következő adatok: A kérdezettek 48%-ának ingyen sem kellene ezek az eszközök. A válaszadók 32%-a nem látja értelmét az internetezésnek, míg azoknak az aránya, akik „valószínűleg”, illetve „gondolkodás nélkül” befektetnének ezekbe, mindössze 14, illetve 6%. Ez annyit jelent, hogy az idős emberek 80%-a mereven elzárkózik tőlük.

10. ábra: Venne-e számítógépet, internetet otthonra?

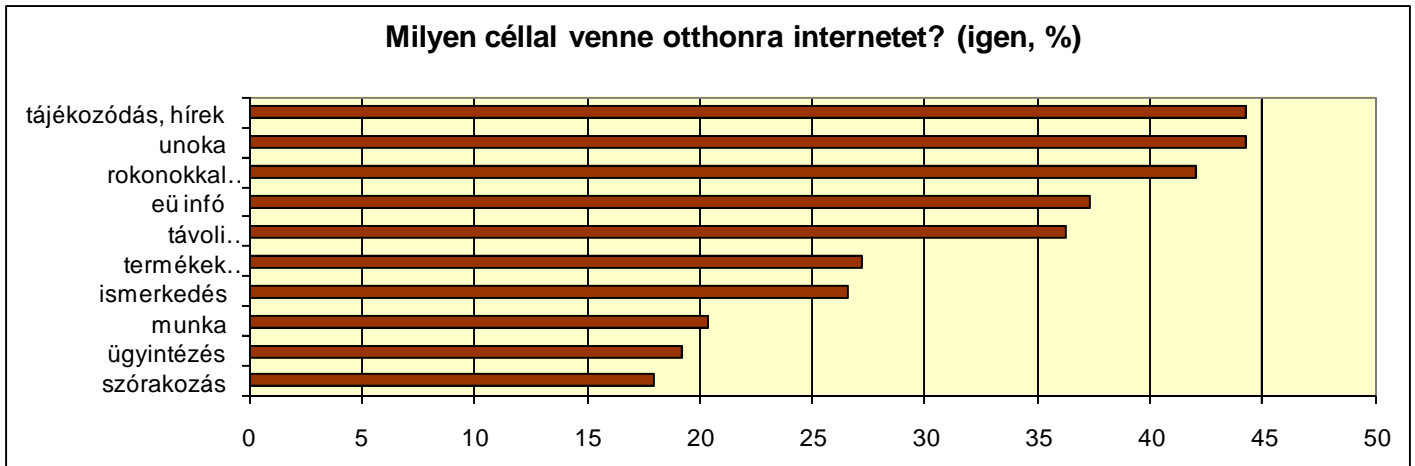

Vagy ha mégis: az unoka miatt!

A motivációk felől közelítve az internet-előfizetéshez, a legtöbben a család kedvéért (az unokákkal, rokonokkal való kommunikáció elősegítésére), illetve tájékozódás, a hírekhez való hozzájutás érdekében vennének IKT eszközöket, a legkevésbé pedig a szórakozás, a hivatalos ügyintézés és a munka motiválná őket ilyen beruházásra. Érdekes megfigyelni, hogy az unokák és a tájékozódási igények egyforma súllyal esnek latba: pontosan ugyanannyian köttetnék be az internetet az előbbi, mint az utóbbi motiváció alapján. Talán nem tűnik túlzásnak egyfajta *hír-függésről* beszélni a korosztály esetében, ami további elemzést igényelne (milyen híreket hallgatnak vagy olvasnak az idős emberek és miért, mire használják fel a

híreket stb.): ez a fajta hír-függés feltételezésünk szerint nem azonos az információ iránti szükséglettel.

11. ábra: Az internet-hozzáférés meglétére motiváló tényezők

Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.

Következtetések

A bevezetesként feltett kérdésekre az ismerttetett adatok fényében összegzésként a következő válaszokat adhatjuk:

1. A magyarországi idősekről elmondhatjuk, hogy az erőforrásoktól megfosztott csoportokra jellemző *szubkulturális sajátosságokat* mutatnak. Erre utal a zárt kapcsolatháló, a csoporton belüli homofília, a belterjes kommunikáció és az önmagukról alkotott lehangoló kép, mely a fókuszcsoportos beszélgetések során jött elő. Mindebből egyenesen következik, hogy *társadalmi cselekvéseik erősen korlátozottak*.
2. A homofíliát az aktivitás különböző fajtái képesek csak megtörni: *különösen fontos a szellemi és a társas aktivitás, mint csoportképző változó és mint közpolitikai beavatkozási pont*.
3. Az életminőségüket javító beavatkozások mérlegelésekor *az időseket nem szabad és nem is érdemes a szűkebb környezetüktől, családjuktól elkülönítve kezelni*.

4. A család kapcsán fontos lenne képet kapnunk a családon belüli hierarchiáról, mivel az információ zárt közösségben fentről lefelé terjed, azaz jó lenne tudni, hogy a családokon belül az idősek milyen hatalmi, információs pozíciót foglalnak el.
5. Kevés gyenge kötésük miatt az idősek csak nehezen vagy egyáltalán nem jutnak hozzá az új információkhoz, s ezek között különösen az olyan innovációkról való tájékozódáshoz, amelyek megnövelhetnék a gyenge kötések számát, és ez *ördögi kört* eredményez. A kapcsolathálót kinyitni csak az IKT eszközök segítségével lehet, de az az ezekre vonatkozó információk csak nyitottabb kapcsolati és kommunikációs hálón keresztül tudnának eljutni hozzájuk.
6. A peremhelyzet nehezen értelmezhető: nem tudjuk, kit kellene keresnünk ilyen pozícióban, mivel az orvos és a postás nem bizonyult megfelelő személynek a társadalmi csoportok közötti közvetítésben. Összekötő szerepet felvállaló családtagot azonban találhatunk. Az *unokák* megfelelőek lennének erre a szerepre, de erősíteni kellene bennük ezt a nagyon fontos közvetítői szerepelvárást.
7. A sok erős kötés, *a családon belüli szolidaritás* azonban segítséget is jelent: ha egyszer átjutott egy információ a zárt hálózaton és elindított egy kognitív folyamatot, ennek a cselekvésre váltásával már nem lesz probléma.
8. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a család miért nem képes magával húzni az időseket az információs társadalomba, erre vonatkozóan az adataink több, a későbbiekben célzottan vizsgálható hipotézist is előhozhat. *Feltételezhető, hogy a család társas kapcsolatrendszer szintén zárt, ez pedig már a társadalom zártságát is előre vetíti.* A családon belüli hierarchia nem vagy erősen korlátozottan teszi csak lehetővé, hogy az idősekhez eljusson az innováció. A családon belül nem norma, nem elvárás, hogy az idős hozzátartozó bármilyen szinten aktív legyen.
9. Összegzésképpen talán megkockáztatható az a megállapítás, hogy Magyarországon az 50 év feletti korosztály még nem indult el a becki értelemben vett individualizálódás (lásd Beck 2003) fájdalmas, de elkerülhetetlen és a lehetőségeket megsokszorozó ösvényén.

Irodalom

Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom: út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó, Budapest

Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press
Granovetter, Mark (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata In.: Angelusz Róbert - Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest. 371-391.

Granovetter, Mark: (1983): The strength of weak ties: a network theory revisited. *Sociological Theory*, Volume 1, 201-233.]

Putnam, Robert (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster

Szántó Zoltán (2006): *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban*. Helikon kiadó, Budapest.